

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.Драгоманова**

ТЕРЕЩУК Андрій Іванович

УДК 371.035.3

**ПОЗАКЛАСНА РОБОТА В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ ЯК ЗАСІБ
ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ УЧНІВ 5-8 КЛАСІВ
(на прикладі трудового навчання)**

13.00.02 – теорія і методика трудового навчання

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

КИЇВ – 2001

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі трудового навчання і креслення
Національного педагогічного університету
імені М.П.Драгоманова

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор, академік
АПН України
ТХОРЖЕВСЬКИЙ Дмитро Олександрович
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова, професор кафедри
трудового навчання і креслення

Офіційні опоненти: - доктор педагогічних наук, професор
ДЬОМІН Анатолій Іванович
Національний аграрний університет,
професор кафедри педагогіки
- кандидат педагогічних наук
ТКАЧУК Станіслав Іванович
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини, завідувач кафедри теорії і ме-
тодики трудової підготовки

Провідна установа - Вінницький державний педагогічний універ-
ситет імені М.Коцюбинського, кафедра теорії
і методики трудового навчання, Міністерство
освіти і науки України, м. Вінниця

Захист відбудеться “10” квітня 2001 року о “_14_” годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради К.26.053.05 в
Національному педагогічному університеті імені М.П.Дра-
гоманова 01601, м.Київ, вул. Пирогова 9

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Національного
педагогічного університету імені М.П.Драгоманова,
01601 м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано “_5_” березня_____ 2001 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Захарченко Р.О.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Розбудова і утвердження Української держави, незалежність якої проголошено прийнятими Верховною Радою України Декларацією про державний суверенітет України 16 липня 1990 року та Актом проголошення незалежності України (24 серпня 1991 року) і підтверджена результатами Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року, ставить на порядок денний надзвичайно важливе й невідкладне завдання – виховання національно свідомого громадянина і патріота рідної землі.

Суспільна значимість цього завдання визначається словами видатного педагога В.О.Сухомлинського: “Учитель повинен знати і відчувати, що на його совісті – доля кожної дитини, що від його духовної культури та ідейного багатства залежить розум, здоров’я, щастя кожної людини, яку виховує школа”.

Проблема національного та духовного виховання певною мірою опрацьована на державно-програмному та концептуальному рівнях. Так, у Державній національній програмі “Освіта (Україна XXI століття)” визначено стратегічні завдання і головну мету національного виховання, пріоритетні напрями та шляхи його реформування.

На виконання програми було розроблено ряд концепцій національного виховання, що свідчить про актуальність даної проблеми. Адже, тільки люди, безмежно віддані українській національній ідеї, здатні відстояти незалежність і соборність України, вивести її з тимчасових соціально-економічних негараздів на шлях прогресу й економічного процвітання. І хоча 90,3 % населення проголосувало на референдумі за незалежність України, однак сьогодні значна його частина, насамперед через оті тимчасові труднощі економічного характеру, не проти того, щоб знову потрапити в імперські обійми.

Всі хто проживає в Україні, до якого б етносу вони не належали, мусять усвідомити, що альтернативи незалежності Української держави немає. І разом з цим успішна розбудова Української держави залежить від кожного з нас. Лише самосвідомість, згуртованість та наполеглива праця за для однієї мети – побудова вільної України, виведуть нас у число високо розвинутих країн. Тим більше, що земля наша має значні природні та матеріальні ресурси, а господар її – український народ – споконвіку вирізнявся серед слов’янських народів своєю працьовитістю, дбайливістю. З огляду на це побудова нового демократичного суспільства, що орієнтується на високі національні і загальнолюдські цінності набуває виховного забарвлення.

Але тим часом в умовах економічної кризи, спотвореного переходу до ринкових відносин відбувається інтенсивний процес соціальної і моральної деградації частини української молоді. Надмірне захоплення негативними формами комерційного бізнесу, низькопробними зразками зарубіжної культури, призводить до зниження природних потреб в пізнанні й творчості, втрачається інтерес до чесної праці, знецінюються духовні ідеали тощо.

З огляду на сказане актуальним буде розроблення і практичне забезпечення національного виховання, мета якого – сформувати в учнів глибоке розуміння належності до українського народу, своєї Батьківщини – України, внутрішню готовність працювати на її благо.

Слід зазначити, що однією з найхарактерніших ознак сучасного суспільного життя в Україні є відродження національної культури через стародавні національні обряди, численні види декоративно-ужиткового мистецтва та ремесел. Цей процес певною мірою відбивається на сучасній загальноосвітній школі. В умовах сучасного навчально-виховного процесу знаходять своє відображення ідеї про повноцінний національно-культурний розвиток школярів.

На необхідність дотримуватись національних засад у виховній роботі наголошували прогресивні діячі України М.Драгоманов, Д.Донцов, М.Грушевський, І.Огієнко, Г.Сковорода, С.Русова та інші.

Теоретичні засади національного виховання закладено у дослідженнях українських вчених педагогів та психологів І.Беха, Г.Ващенко, О.Вишневського, В.Довбищенко, П.Дроб'язко, Р.Захарченка, П.Ігнатенка, В.Каюкова, В.Кузя, Ю.Липи, І.Мартинюка, В.Москальця, Ю.Руденка, З.Сергійчука, М.Стельмаховича, Д.Тхоржевського та інших.

Результатом досліджень цих вчених є методичні розробки, численні публікації, в яких зроблено спробу обґрунтувати шляхи виходу сучасного виховання з методологічної кризи. У їх працях глибоко відображена українська національна ідея, духовність, демократичні засади навчання і виховання, гуманістичні цінності. Вчені обґрунтовують, що основою національного виховання є історико-культурна спадщина українського народу.

У дослідженнях О.Данченка, Д.Джоли, І.Зязюна, В.Лосюка, В.Мазепи, В.Мусієнка, Л.Оршанського, С.Павх, С.Чебоненка та інших, предметом уваги була проблема впливу народного мистецтва на свідомість особистості.

Дослідники доводять, що виховне значення творів декоративно-ужиткового мистецтва визначається тим, що вони оптимізують зв'язок людини з предметним середовищем, яке впливає на їх характер і смаки.

Навчальним предметом, в рамках якого можна об'єднати пізнавально-розвиваючу діяльність учнів, є трудове навчання. Логічною основою для прилучення учнів до надбань національної культури є організація занять народними ремеслами та декоративно-ужитковим мистецтвом у позаурочний час. Численні дослідження психологів, педагогів і методистів доводять, що саме взаємодія трудової і мистецької діяльності створює надійну основу для морально-естетичного розвитку дітей.

Простота у виготовленні виробів, перевірені століттями прийоми обробки матеріалів, які допомагали виявити і зберегти їх природну красу, а також доступність сировини, усе це створює досить сприятливі умови для розвитку широкої мережі гуртків з художніх ремесел в загальноосвітній школі.

І все ж таки проблема національного виховання на теоретико-методичному рівні залишається нерозв'язаною. Аналіз шкільних програм та посібників з питань навчання дітей декоративно-прикладному мистецтву та ремеслу, показав, що їхній виховний потенціал використовується недостатньо. Це відбувається, по-перше, через слабку дослідженість можливостей ремісничого мистецтва у вихованні учнівської молоді.

По-друге, - відсутність методичних розробок для практичного використання їх загальноосвітніми школами.

Саме ці обставини і зумовили вибір теми дисертаційної роботи "Позакласна робота в загальноосвітніх школах як засіб виховання національної самосвідомості учнів 5-8 класів (на прикладі трудового навчання)".

Розпочинаючи науково-методичний пошук, ми визначили об'єкт, предмет, мету та основні завдання дисертаційного дослідження.

Об'єкт дослідження – національне виховання учнів у процесі трудового навчання.

Предмет дослідження – зміст навчання та методика виховання національної самосвідомості в учнів у позаурочній роботі з трудового навчання (на прикладі ремесла плетіння з болотних рослин).

Мета дослідження – визначити і обґрунтувати зміст та методику виховання національної самосвідомості учнів засобами традиційних ремесел.

Гіпотеза дослідження – виховання національної свідомості учнів у процесі позакласних занять з трудового навчання буде результативним якщо:

- зміст навчання традиційним ремеслам спрямовувати на прилучення учнів до духовних і матеріальних здобутків українського народу, враховуючи національний емпіричний досвід виховання підростаючого покоління;

- поглибити в учнів інтерес до народного ремесла за допомогою винайдення нових шляхів вдосконалення прийомів, операцій та технологій у виготовленні окремих виробів;

- забезпечувати виховну роботу на заняттях з трудового навчання в позаурочний час, спрямовуючи її на вивчення народних ремесел.

Реалізація поставленої мети та доведення гіпотези дослідження передбачають розв'язання таких завдань:

- здійснити обґрунтований відбір навчального матеріалу, що забезпечує умови для формування національної свідомості учнів;

- проаналізувати і визначити теоретичні та методичні засади проведення занять з плетіння болотних рослин;

- розробити та експериментально перевірити методику формування в учнів національної самосвідомості в процесі ознайомлення з традиційними ремеслами на позакласних заняттях з трудового навчання.

Методологічною основою дослідження є: базисні положення про психолого-педагогічні та методичні аспекти формування загальнотрудових, політехнічних і спеціальних вмінь учнів; психологічні та педагогічні концепції щодо формування національної свідомості та самосвідомості підростаючого покоління; основні положення про реформування навчального процесу у загальноосвітніх школах, викладені у Державній національній програмі “Освіта. Україна XXI століття”.

Експериментальна робота проводилась в Уманській міській гімназії ім.І.Я.Франка, загальноосвітній школі №10 та міській СЮТ м.Умані, загальноосвітніх школах с.Дмитрушки Уманського району та с.Стецівка Звенигородського району Черкаської області.

Дослідження проводились у декілька етапів.

На першому етапі (1995-1996 р.р.) здійснювалось теоретичне вивчення педагогічного досвіду, проводився аналіз літератури з народознавства, з питань народних ремесел, промислів та поширених видів декоративно-ужиткового мистецтва, а також психолого-педагогічної літератури з проблем взаємозв'язку трудового і морального та естетичного виховання засобами ремісничого та декоративно-прикладного мистецтва як складових національного виховання молоді.

Разом з цим проводився відбір навчального матеріалу і розроблялася методика проведення дослідження. На цій основі було сформульовано робочу гіпотезу, мету та завдання дослідження, а також розроблено перший варіант змісту навчального матеріалу для окремого виду ремесла – плетіння з болотних рослин, для навчання цьому виду народного мистецтва в позаурочний час молодших підлітків.

На другому етапі (1996-1998 р.р.) було розпочато дослідно-експериментальну роботу в школі з метою перевірки доступності та уточнення змісту розробленої навчальної програми, а також результативності використаних засобів формування понять та вмінь в учнів за розробленою методикою.

На основі отриманих результатів і розроблених висновків було здійснено доопрацювання змісту навчальної програми і вироблено її остаточний варіант. Остаточно визначено шляхи підвищення ефективності формування вмінь в учнів під час навчання ремеслу та виховання національної самосвідомості.

На третьому етапі (1998-2000 р.р.) – проведено експериментальну перевірку ефективності запропонованої методики навчання учнів обробці болотних рослин та методику національного виховання на заняттях з трудового навчання у позаурочний час засобами ремісничої справи. На цьому етапі проаналізовано, опрацьовано і узагальнено дисертаційну роботу, розроблено і остаточно упорядковано програму навчання плетіння з болотних рослин для курсу “Художні ремесла”, літературно оформлено дисертаційну роботу.

На всіх етапах дослідження застосовувались методи, які взаємно доповнювали один одного: вивчення та аналіз психолого-педагогічної літератури з питань фізіології утворення і формування умінь та навичок, аналіз підручників, навчальних посібників та навчально-програмних документів з питань проведення гурткової роботи в середній школі. Було проведено аналіз літературних джерел з історії української культури, мистецтвознавства та народознавства; вивчення та спостереження за ходом навчально-виховного процесу у досвідчених вчителів методистів, аналіз його результатів. Так, зокрема вивчався досвід національного виховання учнів у позаурочний час засобами народного мистецтва у Малій академії мистецтв середньої школи с.Стецівка Звенигородського району Черкаської області. Здійснювалась дослідно-пошукова робота учнівського колективу на чолі з дисертантом в селах Уманського району, метою якої було віднайти ремеслені вироби виготовлені за допомогою традиційних технологій.

Упродовж всього часу вивчався стан практичної роботи у загальноосвітніх школах за даним напрямком, оскільки в цей період з'являлися експериментальні роботи з питань прилучення учнів до національної культури засобами окремих видів декоративно-прикладного мистецтва на уроках трудового навчання.

Наукова новизна дослідження полягає в обґрунтуванні та експериментальній перевірці можливостей національного виховання учнів в процесі позакласної роботи засобами народних ремесел.

Теоретичне значення дослідження. Розроблено нетрадиційні технології ремісничого мистецтва, які роблять дане ремесло більш доступним і посильним, зменшують час за який діти опановують основні прийоми роботи і цим самим дають можливість забезпечувати підвищення інтересу до гурткових занять ремеслом, і на цій основі залучати школярів до духовної і матеріальної культури рідного народу. Обґрунтовано показники розвитку національної вихованості та критерії їх оцінювання.

Практичне значення дослідження полягає у розробці змісту та методики навчання учнів обробці болотних рослин і методики національного виховання на заняттях з трудового навчання в позаурочний час в умовах загальноосвітньої школи. Розроблено програму навчання учнів плетінню з болотних рослин та інших еластичних матеріалів.

Вірогідність дослідження забезпечується методологічною обґрунтованістю його вихідних позицій, застосуванням комплексу методів, адекватних меті та завданням дисертаційної роботи, репрезентативністю вибірки, кількісною обробкою та якісним аналізом результатів експерименту, апробацією і впровадженням їх у навчально-виховний процес сучасної школи.

Особистий внесок автора полягає в теоретичній розробці та обґрунтуванні ідей і положень досліджуваної проблеми, практичній розробці кардинально нових технологічних операцій даного ремесла, дидактичного матеріалу, конструюванні технологічного верстата для плетіння, безпосередній організації і проведенні дослідно-експериментальної та пошукової роботи по відродженню традиційних ремеслених знарядь праці та пристроїв, консультуванні та забезпеченні методичними матеріалами вчителів, які брали участь в експерименті.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні результати дослідження апробовані в процесі застосування розроблених дисертантом методичних матеріалів в умовах міської гімназії ім.І.Я.Франка м.Умані, Дмитрушківської загальноосвітньої школи Уманського району Черкаської області.

Результати дослідження обговорювались на міжвузівській науково-практичній конференції "Перспективи національного виховання" (Київ, 1998 р) та міжвузівській науково-практичній конференції "Проблеми трудової підготовки" (Тернопіль, 2000 р).

Хід і результати дослідження на різних його етапах обговорювались і були схвалені на методичних зібраннях і конференціях вчителів трудової підготовки загальноосвітніх шкіл Уманського району.

Основні теоретичні положення і висновки дисертації знайшли відображення у п'яти публікаціях автора у фахових виданнях.

Структура роботи зумовлена логікою дослідження. Результати дослідження оформлені у вигляді дисертації, яка складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаної літератури (172 джерела), додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується актуальність теми, хронологічні етапи та об'єкт дослідження, мета, предмет і завдання роботи, формулюється наукова новизна і практичне значення отриманих результатів, визначаються результати дослідження, що виносяться на захист.

У першому розділі “Обґрунтування змісту навчального матеріалу” проводиться матеріалознавча та дидактична характеристика матеріалу для плетіння. На основі детального аналізу прийомів та основних технологічних операцій плетіння, а також власних спостережень за практичною діяльністю дітей розроблено навчальну програму, проведено її експериментальну перевірку на доступність.

В літературі про історію виникнення ремесла існує думка, що одним з найдавніших промислів серед слов'янських народів було саме ремесло плетіння. Так, археологи стверджують, що його коріння бере початок з епохи неоліту – кам'яного віку. Цей вид діяльності і в наш час урбанізації та технічного прогресу не вимагає складних знарядь праці.

Мистецтво плетіння приваблює своєю простотою в технологічних прийомах обробки матеріалу, і в той же час вже на перших заняттях по плетінню можна бачити широкі можливості цього ремесла в плані формування у школярів естетичних, конструкторських та інших мистецьких здібностей. Стародавність цього ремесла дає можливість вчителю порушувати актуальні питання відродження історії рідного краю, його культурних пам'яток та національних традицій.

Формуючи зміст занять з трудового навчання по оволодінню школярами певним видом народного мистецтва, ми виходили з завдання давати учням знання і практичні уміння та навички необхідні для оволодіння цим ремеслом. Разом з цим зміст занять по плетінню повинен мати достатній потенціал для проведення виховної роботи з учнями. З огляду на вище сказане виникає обґрунтоване запитання – чому ми пропонуємо навчати учнів саме ремеслу плетіння, а не будь-якій іншій ремісничій справі, яка має не менші навчальні і виховні можливості (гончарство, ткацтво, теслярство та багато інших)?

Щоб дати відповідь на це питання було охарактеризовано дидактичні можливості кожного з основних видів народних ремесел.

Проведене дослідження дає змогу стверджувати, що у позаурочний час плетіння не викликає таких складностей в оснащенні майстерні, як у випадку з ткацтвом або бондарством. Проте на його навчальні можливості впливає вид матеріалу, що обробляється. Так, за висловлюванням В.А.Барадуліна обробка рогозу корінним чином відрізняється від роботи з іншими матеріалами, що в значній мірі обумовлено його фізико-механічними властивостями. Відмінність у прийомах плетіння в різних його видах пояснюється саме різними фізико-механічними властивостями природного матеріалу. Доступність різного матеріалу для плетіння залишається також неоднаковою.

Тому для того, щоб визначити вид плетіння, який би мав достатні навчальні можливості, нами було визначено такі аспекти за якими аналізувались найбільш поширені види плетіння:

1. Яка сировина для плетіння є найбільш придатною (за своїми фізико-механічними властивостями) і доступною (за її місцем в живій природі) для її використання у навчанні школярів плетінню?

2. Яка техніка того чи іншого виду плетіння відповідає віковим можливостям школярів молодшого і середнього віку та має відповідну практичну цінність?

3. Який вид плетіння за технологічним оснащенням є найбільш доступним для можливостей сучасної шкільної майстерні (можливість виготовлення інструменту в умовах майстерні)?

Детальний аналіз різних видів плетіння дає змогу стверджувати, що плетіння з болотних рослин є найбільш доступним ремеслом для впровадження у позаурочній роботі.

Техніка плетіння з болотних рослин ґрунтується на досить простих прийомах переплетіння стебел матеріалу. Такі технологічні операції доступні учням будь-якого віку. Робота з природним матеріалом немає жодних протипоказань з точки зору охорони здоров'я дітей.

Матеріалознавчі властивості болотних рослин дають можливість навчати дітей прийомам плетіння, які є основними способами роботи для таких видів ремесла як: лозоплетіння, плетіння з соломи, берести, кореня.

Таким чином, болотні трави є найбільш зручним матеріалом для оволодіння базовими прийомами плетіння.

Заняття ремеслом плетіння з болотних рослин мають досить високу пізнавальну цінність для дітей, що відвідують гурток народного ремесла. Діти на таких заняттях ознайомлюються не тільки з рослинністю рідного краю, але й з основами біологічної будови окремих рослин отримують додаткові знання з технології їхньої обробки.

Як показав наш досвід, заняття ремеслом плетіння створюють об'єктивні умови для проведення виховної роботи з школярами. Прикладом може бути впровадження екологічного виховання на заняттях, на яких гуртківці ознайомлюються із матеріалом для плетіння. Це ознайомлення можна провести під час безпосереднього контакту школярів з природою: під час екологічної екскурсії та робіт по заготівлі сировини. Це створює всі необхідні умови для формування в учнів певних оціночних орієнтацій, відповідної системи відношень до природи, викликає у дітей почуття стурбованості щодо забрудненості навколишнього середовища, внаслідок негативного ставлення людини до природних ресурсів.

Навчаючи дітей забутому ремеслу вчитель має можливість залучати дітей до участі у різноманітних мистецьких виставках, конкурсах, вечорах мистецької творчості тощо. Плетені капелюхи, личаки можуть бути використані для культурно-масової роботи, шкільних театрів, гуртків творчої самодіяльності. Отже вчитель (керівник гуртка) має можливість поєднувати навчання з продуктивною працею, яка створює всі необхідні умови для всебічного розвитку особистості.

Основні прийоми плетіння досить широко зустрічаються на великих територіях у різних народів, проявляючись в різноманітних варіантах, в залежності від географічних та кліматичних умов, в яких перебуває певна територія. Це суттєво впливає на фізико-механічні властивості матеріалу, а, отже і на особливості його обробки. Так, плетіння з болотних рослин має свої технологічні особливості у порівнянні з іншими видами плетіння (з кореня, кори, лози тощо). На сьогоднішній день та обмежена кількість друкованих джерел, в яких розкриваються технічні прийоми цього ремесла, не враховують ці особливості. В посібнику для вчителів В.О.Барадуліна та книгах А.Ф.Стеченко, А.М.Коноваленка, К.Б.Бобріщева по декілька сторінок відведено знайомству з плетінням із рогозу. Методичні ж розробки занять із школярами за цим напрямком зовсім відсутні.

Також не існує програми, яка б давала можливість проводити глибоке і систематизоване вивчення плетіння з болотних рослин.

Такий стан справ спонукав нас до самостійної розробки навчальної програми та методичного забезпечення занять з плетіння. Ця програма розроблялась згідно до тих вимог які висвітлено у науковій літературі про планування навчального матеріалу.

Спираючись на численні публікації та посібники Л.Я.Зоріної, В.П.Беспалько, Д.О.Тхоржевського, Т.І.Шамової, Г.І.Щукіної та інших, нами було визначено структуру програми, зміст якої розроблявся згідно до проведеного аналізу прийомів плетіння та підбору об'єктів праці.

Як показало експериментальне дослідження, використання навчальної програми вказувало на її доступність та значно підвищувало у дітей рівень мотивації до занять ремеслом плетіння у порівнянні з іншими видами декоративно-ужиткового мистецтва. Таким чином підсумовуючи результати першого етапу нашого дослідження можна стверджувати таке:

- дидактична і матеріалознавча характеристика еластичних матеріалів та докладний аналіз літературних джерел з питань технології плетіння з різної сировини дають можливість визначити болотні трави як основний навчально-тренувальний матеріал у навчанні дітей різним видам плетіння з еластичних матеріалів;
- робота з природним матеріалом немає жодних протипоказань з точки зору охорони здоров'я дітей;
- обробіток болотних рослин не потребує складного інструменту чи будь-якого іншого технічного устаткування;
- заняття даним ремеслом створює сприятливі умови для визначення гуртківцями основ художнього конструювання та народного колориту і ознайомлення на цій основі з культурною спадщиною народу;
- заняття плетіння з болотних рослин сприяють урізноманітненню практичної діяльності школярів, помітно впливають на їх розвиток.

Експериментальна перевірка розробленої навчальної програми на доступність вказувала на посиленість технології ремесла для переважної більшості дітей, які відвідували гурткові заняття. Разом з тим бесіди, які проводились із вчителями практиками та власний досвід гурткової роботи свідчили про існування певних перешкод у навчанні дітей даному ремеслу. Ці перешкоди умовно можна поділити на три групи.

До першої групи відносимо перешкоди, що були пов'язані з неправильним плануванням навчального матеріалу.

Друга група перешкод обумовлена тим, що для техніки плетіння з болотних рослин характерною є певна кількість прийомів плетіння оволодіння якими визначає рівень засвоєння гуртківцями технології даного ремесла в цілому. Причому проведені спостереження показують, що переважна більшість підлітків не здатні оволодіти цими способами плетіння.

І нарешті третя група. Бесіди, які проводились із вчителями вказують, що вибір об'єктів праці є однією із складних проблем організації позакласної роботи з трудового навчання.

Для забезпечення більш високого рівня засвоєння навчальної програми та більш повноцінного включення у гурткову діяльність молодших підлітків необхідно здійснити пошук ефективних методів організації пізнавально-практичної діяльності учнів, розробити кардинально нові підходи у технології обробітку болотних рослин. Розв'язок цього завдання більш докладно висвітлено у другому розділі нашого дослідження.

Проведений аналіз науково-педагогічної та методичної літератури з проблем підбору навчального матеріалу дав можливість запропонувати вимоги за якими керівник гуртка може добирати об'єкти праці для навчально-тренувальної та продуктивної роботи на заняттях ремеслом плетіння з еластичних матеріалів. Проведене дослідження дає можливість визначити такі основні вимоги:

- підбір об'єктів праці необхідно здійснювати згідно до характеру навчально-виховних завдань визначених у програмі даного курсу;

- об'єкти праці повинні мати політехнічну спрямованість, бути суспільно-корисними, нести у собі пізнавальний характер;
- об'єкт праці повинен бути завданням, яке має певну складність, але й одночасно відповідати психофізіологічним особливостям дітей підліткового віку;
- виріб, який учень виготовлятиме у своїй технології повинен містити часткову повторюваність раніше засвоєних трудових прийомів і операцій із метою їх подальшого удосконалення та свідомого закріплення в уміння;
- об'єкти праці запропоновані керівником гуртка повинні формувати у дітей зацікавленість до даного виду діяльності, приваблювати технологічністю виготовлення, оригінальністю конструкторського рішення тощо.

Саме за таких умов здійснюється розвиток пізнавальних можливостей учнів та збільшення їхнього інтересу до гурткових занять народними ремеслами.

В другому розділі – “Наукові основи організації навчально-виховного процесу” – досліджуються основні шляхи реалізації навчально-виховних цілей позакласних занять ремеслом плетіння болотних трав.

В процесі вивчення ремесла плетіння на позакласних заняттях з трудового навчання школярі ознайомлюються з певним об'ємом понять при повідомленні вчителем теоретичних відомостей про сировину для плетіння та її різновиди, технологію її заготівлі, обробітку, збереження та застосування в роботі, біологічну будову болотних трав та інших рослин, що застосовуються під час плетіння, технологію виготовлення плетеного виробу, прийоми та інструменти, які використовують при його виготовленні.

Особливістю і складністю перших занять з плетіння є те, що вчителю в більшій мірі, ніж на звичайних уроках праці, доводиться пояснювати вищезазначені відомості і формувати на їх основі поняття.

Власний досвід гурткової роботи показує, що учні, які погано сприймали теоретичні відомості, частіше припускались помилок в роботі. В результаті цього у них спостерігалось різке зниження зацікавленості до занять в гуртку.

Методика повідомлення і закріплення теоретичних відомостей докладно висвітлена в працях багатьох як вітчизняних, так, і зарубіжних вчених: Антонова Л.П., Атутова П.П., Верещака Е.П., Гетти В.Г., Комського Д.М., Линди А.С., Левченка Г.Е., Мадзігона В.М., Полякова В.О., Семініхіна В.П., Тхоржевського Д.О., Тименка М.П., Ферапонтової Е.А., Усової А.В. та інших. В численних посібниках і статтях цих та інших вчених розглядаються психолого-педагогічні аспекти формування техніко-технологічних понять на уроках трудового навчання.

Однак в процесі плетіння діти виконують специфічні роботи, які не зустрічаються в інших видах діяльності. У зв'язку з цим виникло питання про формування у школярів відповідних понять, які б допомогли їм більш свідомо виконувати трудові операції і виготовляти вироби високої якості.

Щоб обґрунтовано підійти до питання про способи формування понять, ми звернулися, спочатку, до основних положень про механізми понятійного мислення у дітей. В цьому плані найбільш вагомим є дослідження, в яких висвітлюється психологічний аспект формування понять.

Враховуючи психологічний аспект у формуванні понять було розглянуто способи, за допомогою яких цей процес відбувається.

Детальний аналіз теоретичних висновків вчених (В.В.Давидова, Д.Б.Ельконіна, А.Н.Леонтева, Л.Б.Ітельсона, Н.Ф.Тализіної, П.Я.Гальперіна, М.Н.Шардакова, А.В.Усової та інших) про шляхи формування у школярів понять дає можливість зробити висновок, що для нашого дослідження більш цінним є підхід П.Я.Гальперіна та М.Н.Шардакова, оскільки у цьому випадку є можливість компенсувати недостатній життєвий досвід дітей, особливо це стосується учнів 5-го класу та, що під час формування понять необхідно звертати увагу на всі зауваження вчених, починаючи цей

процес із унаочнення на конкретних предметах або об'єктах, і завершувати його порівняльною характеристикою з іншими поняттями.

Під час розробки експериментальної методики формування понять у школярів у процесі заняття ремеслом плетіння, ми виходили із загальних положень психологічної теорії про діяльність індивіда. Ця теорія була створена відомими дослідниками в царині психології – Л.С.Виготським, А.Н.Леонтевим, Д.Б.Ельконіним, В.В.Давидовим.

Узагальнюючи наукові твердження та висновки, до яких приходять зазначені психологи, можна говорити, що оволодіння знаннями, уміннями і навичками слід розглядати лише разом з тією діяльністю, у процесі якої вони засвоюються. На основі такого підходу вчені виділяють три головних складових структури навчальної діяльності: мотиваційно-орієнтаційна, операційно-центральна, контрольно-оцінююча.

Зважаючи на рекомендації вчених та результати проведеного аналізу літератури з питань формування понять у школярів, ми дійшли висновку про необхідність виділення найбільш суттєвих сторін цього процесу, які є необхідними саме для занять плетінням. У зв'язку з цим виникла потреба виділити найбільш поширені перешкоди, які виникають при засвоєнні знань дітьми та формуванні у них певних понять про технологію даного ремесла.

На основі результатів контрольних робіт, проведених під час експериментальної перевірки остаточного варіанту програми, було виділено наступні труднощі у засвоєнні понять гуртківцями:

- із всього комплексу ознак певного поняття учні виділяють лише деякі суттєві, інші не менш важливі, обходять увагою. Це приводить до того, що учні в принципі дають правильне визначення поняття, проте не розуміють до кінця сутності операції яку опановують. Отримані на занятті знання не формуються в поняття, а якщо воно і утворюється, то внаслідок його нерозуміння не фіксується в уяві учня;

- учні не вміють систематизувати поняття. Наприклад діти не можуть виділити і вказати ті ознаки, які відрізняють та визначають такі поняття, як “пряме плетіння”, “проста мотузка”, “мотузка в три стебла” тощо.

На основі проведеної роботи було виділено найбільш суттєві компоненти у формуванні понять в учнів про технологію ремесла плетіння: ознайомлення; конкретизація; ознайомлення з поняттям в системі.

Спираючись на ці компоненти, а також на власний досвід, ми розробили структуру, за якою відбувався процес засвоєння понять учнями при їх ознайомленні з ремеслом плетіння. Структура включала наступні етапи:

1-й етап. Ознайомлення з поняттям. На цьому етапі відбувається унаочнення предмету або процесу (прийому), що вивчається.

2-й етап. Виділення суттєвих ознак цього поняття. Під час виділення цих ознак, вчитель вказує на те, що вони можуть бути характерними і для інших понять.

3-й етап. Конкретизація поняття через практичну діяльність. Наприклад, вчитель демонструє виконання певного прийому плетіння.

4-й етап. Вправи. Тут важливим є момент, коли вчитель повинен орієнтувати діяльність учнів на здійснення контролю за наслідками своєї діяльності.

5-й етап. Визначення поняття.

6-й етап. Ознайомлення з поняттям в системі інших понять.

Таким чином процес формування понять на заняттях плетінням відбувається за такою схемою: від споглядання та узагальнення до конкретизації через практичну діяльність, від практики (вправ) до конкретизації в уяві. Слід зазначити, що на психічному рівні (тобто в уяві учня) процес утворення поняття починає відбуватись з 1-го етапу, через чуттєве сприйняття. Зовні предметно-операційна діяльність учнів конкретизує і формує внутрішнє уявлення про виучуване поняття, і як результат цієї роботи, учні на 5-му етапі дають його визначення.

Вироблена нами методика формування понять у дітей під час навчання плетінню з болотних рослин мала гіпотетичний характер і потребувала дослідно-експериментальної перевірки.

Рівень засвоєння знань визначався на основі порівняльного аналізу результатів контрольних робіт, виконаних учнями експериментальних і контрольних класів після вивчення відповідних розділів програми.

Зіставлення результатів контрольних робіт учнів експериментальних і контрольних класів дає підстави стверджувати, що завдяки впровадженню обраної методики формування понять в учнів на позакласних заняттях з плетіння, відсоток добрих і відмінних оцінок в експериментальних класах перевищує такі в контрольних.

Детальний аналіз прийомів плетіння показав, що існує група прийомів знайомство з якими визначає рівень засвоєння учнями практичної частини програми. Це змусило нас провести дослідження методичних особливостей навчання учнів цим видам плетіння.

Проведена робота виявила труднощі, що виникають перед учителем при навчанні мистецтву плетіння. Ці труднощі були пов'язані з особливостями тих умінь і навичок, якими повинні оволодіти діти для виконання специфічних робіт. У зв'язку з цим виникла необхідність звернутись до розгляду питання про формування у школярів трудових вмінь та навичок.

До проблеми формування вмінь зверталась велика кількість дослідників з психології, фізіології, дидактики і методики трудового навчання.

Психологія праці висвітлювалась в дослідженнях Е.О.Мілеряна, К.К.Платонова, Х.У.Кабанової-Меллер, Т.В.Кудрявцева, Е.А.Клімова, В.В.Чебишевої та інших.

Фізіологічні процеси пов'язані із формуванням вмінь розглядались в роботах Л.О.Леонтевої, С.А.Косілова, Л.Е.Любомирського.

В працях відомих методистів висвітлено питання про формування вмінь у дітей на уроках праці (П.Р.Атутов, С.Я.Батишев, Е.П.Верещак, О.І.Воловиченко, А.І.Гедвілло, Н.І.Думченко, А.А.Киверялг, К.Н.Катханов, О.С.Линда, В.О.Поляков, В.О.Скакун, Д.О.Тхоржевський, С.О.Шапоринський та інші).

Проте конкретних методичних розробок, які б вказували шляхи формування практичних навичок в учнів на позакласних заняттях народними ремеслами, і зокрема з плетіння ми не знайшли.

Детальний аналіз наукової літератури з питань утворення у дітей вмінь, дав змогу визначити цей процес у вигляді певної структури.

Цю структуру ми взяли за основу для пошуку ефективних методів навчання ремеслу плетіння.

Якість виробу будь-якої конструкції, який виготовляється учнями на позакласних заняттях з плетіння залежить від того, в якій мірі він володіє наступною групою прийомів:

- 1.Пряме плетіння або плетіння в “клітинку”.
- 2.Плетіння простої “мотузки” (прийом “скручування”).
- 3.Прийом нарощування стебел.
- 4.Прийоми виготовлення кромки в готовому виробі.
- 5.Технологічний процес виготовлення виробу об'ємної форми.

В ході проведених спостережень та аналізу практичної діяльності учнів було зроблено припущення, що центральна нервова система дитини на початку побудови структури прийому, який опановується, повинна подолати складність сприйняття почуттів, і з розгалуженої сітки сигналів вибрати лише адекватні компоненти прийому, який формується у вміння. Очевидно, що саме на цьому – початковому етапі, дитина не здатна розподіляти свою увагу на всі компоненти операції.

Спираючись на це припущення проводились спостереження за діяльністю учнів, коли їх навчали плетінню, застосовуючи традиційну методику, згідно якої трудовий

процес розчленовують на складові частини, кожен з яких вивчають окремо, а потім у комплексі з іншими.

Спостереження, які проводились під час опанування дітьми прийому прямого плетіння привели нас до наступного висновку.

Досліджуваний прийом плетіння, для учнів молодшого підліткового віку є сукупністю складних сенсомоторних одиниць, які неможливо відокремити одну від одної. Очевидно, буде більш дидактично виправданим такий підхід, коли дітей навчатимуть всьому прийому, не розчленовуючи його на окремі компоненти.

Аналіз літератури дав можливість ознайомитись із роботами вчених, в яких досліджувались питання подібного напрямку. Так, О.М.Новіков разом із О.Б.Волошіним та Л.І.Ізотовим експериментально вивчали (на основі тренувальних вправ із слюсарної справи) питання підвищення ефективності у формуванні відповідних навичок у школярів.

На основі тих висновків, до яких приходять вчені у своєму дослідженні, ми виділили критерії, за якими будували методикку навчання п'ятикласників прийому прямого плетіння, а також інших способів виготовлення плетених речей:

- необхідно із самого початку привчати дітей виконувати прийом повністю не розділяючи його на окремі частини;
- звертати увагу дітей на ті компоненти дії, які на даний момент є важливими для досягнення поставленої мети;
- спеціальним способом привертати увагу дітей на потрібний (найбільш важливий) компонент прийому.

Для експериментальної перевірки розробленої методикки нами було сформовано дві групи учнів по 100 осіб у кожній.

В експериментальній групі дітей навчали прийому плетіння за розробленою методиккою. В контрольній групі дітям давалися традиційні пояснення з демонстрацією даного прийому.

Отримані результати експерименту вказували на помітне зростання добрих та відмінних оцінок контрольних робіт в експериментальній групі на відміну від результативних характеристик контрольної групи.

Спостерігаючи за діяльністю дітей під час експерименту було виявлено, що розроблена методика навчання виявила свою ефективність не відразу, а через певний проміжок часу. Так, лише наслідки третьої контрольної роботи свідчили про перевагу експериментальної методикки навчання на відміну від традиційної.

В ході подальшого дослідження методичних основ навчання учнів мистецтву плетіння нами було виявлено труднощі, що виникали у дітей під час виконання ними специфічних робіт. Це збільшувало час за який гуртківці засвоювали той або інший спосіб плетіння та ускладнювало процес планування навчального процесу.

У зв'язку з цим, ми розпочали пошук інших способів для подолання цих труднощів на шляху прискореного формування у школярів специфічних вмінь у процесі плетіння. Отже, основною метою пошуку було зменшити витрати часу на навчання дітей прийомам плетіння. Але важливим також залишалось питання не лише швидкості засвоєння вмінь, а й якісного виконання виучуваних операцій.

Питання прискореного формування у школярів специфічних вмінь, було глибоко досліджено в роботі В.Д.Мусієнка. Автор на основі спостережень припускається гіпотези, що помилки, яких допускають школярі на заняттях з декоративно-прикладного мистецтва мають психологічні причини. Детально дослідивши вплив індивідуальних якостей особистості, в тому числі й її темпераменту, на наслідки діяльності, спираючись при цьому на роботи Є.О.Клімова, О.Ліпмана, В.С.Мерліна, В.Д.Небиліцина та інших, В.Д.Мусієнко приходять до наступного висновку.

При наявності об'єктивних труднощів у формуванні індивідуального стилю діяльності через використання психологічних механізмів адаптації необхідно

випробувати принципово новий підхід до гармонізації системи “індивід-діяльність” через надання учням можливості вибору найбільш придатної для них техніки виконання операцій із декількох можливих.

Такий підхід ми взяли за основу у своїх пошуках, розробивши альтернативні способи виконання вищевказаних видів плетіння.

Для перевірки впливу самостійного вибору діяльності на її ефективність було проведено контрольні роботи з відповідними групами учнів. Кожна група під час роботи використовувала певний вид прийому. Отримувані учнями оцінки піддавались статистичній обробці. Результати проведених робіт вказували на те, що найвищу успішність дає саме вільний вибір прийомів плетіння. При цьому час, що витрачався на навчання, значно зменшився, і одночасно помітно зросла якість виготовлених виробів.

Реалізація сучасною загальноосвітньою школою Концепції національного виховання потребує пошуку оптимальних форм, методів і засобів виховання і, зокрема, виховання національної свідомості.

У нашому дисертаційному дослідженні ми займались вивченням виховного впливу традиційного але разом з тим дещо забутого виду народного ремесла – плетіння з болотних рослин, і на цій основі формування національної свідомості підлітків. В процесі цієї роботи ми виходили з того, що національна самосвідомість включає уявлення і знання про історичне минуле і сучасне нації, знання про її матеріальну і духовну культуру, знання мови, усвідомлення місця і ролі своєї національної спільноти серед інших спільнот.

На що конкретно повинен спиратись педагог у процесі виховання національної свідомості на заняттях ремеслом? До яких методів та прийомів він повинен вдаватись для того, щоб формувати у вихованців національну свідомість?

Підсумовуючи проведений аналіз наукової літератури та зроблені на цій основі теоретичні висновки, ми вважаємо, що процес виховання національної самосвідомості необхідно поділити на два умовних взаємопов'язаних етапи.

Перший етап передбачає разом з навчанням учнів прийомам плетіння ознайомлювати їх з історико-культурологічними та природознавчими відомостями, які безпосередньо пов'язані з предметом даного ремесла.

Другий етап передбачав активізацію пізнавальної діяльності, розвиток мислительних здібностей учнів. З цією метою ми застосовували спеціально розроблені картки-завдання, які містили завдання на визначення послідовності виготовлення виробу та історико-культурологічних відомостей, пов'язаних з даним виробом, а також завдання визначити, які особисті риси (якості) повинні проявитися під час виконання трудового завдання.

Досить швидко, підлітки, набуваючи практичних навичок без особливих перешкод могли виконати завдання карток під час виготовлення нескладних виробів. В ході вступного інструктажу перед виготовленням кожного плетеного виробу вчитель повідомляє культурологічні дані, традиційні способи роботи, що відносились саме для цього об'єкту праці.

Під час конструювання виробів більш складної форми в учнів виникали труднощі, вирішення яких вимагало колективної розумової діяльності.

Загальновідомо, що стосунки між підлітками у колективі не завжди відповідають моральним вимогам. Це негативно впливає не лише на моральний клімат групи в цілому, але і на якість виробів, які виготовляються.

Тому для вчителів створювали за нашою методикою сприятливі умови для ігрових ситуацій завдяки яким учні колективними зусиллями вирішували дане завдання.

Саме створення ігрової ситуації для молодших підлітків давало можливість вчителю розв'язати завдання не лише у плані навчання дітей ремеслу, але й давало змогу навчати їх на конкретних прикладах міжособистісних стосунків моральним навичкам поведінки.

Проведена за таким напрямком робота дала можливість виявити наступні факти. По-перше, досить виразно спостерігався процес активізації пізнавальної, а отже, і розумової діяльності школярів. У зв'язку з цим учні "відкривали" для себе українську народну культуру, яка була відмінною від культури інших етносів, і це давало їм змогу усвідомлювати свою особисту приналежність до культурних надбань своїх дідів і прадідів.

По-друге, колективна робота дітей, давала змогу вчителю вирішувати завдання щодо виховання моральної свідомості в процесі практичних занять плетінням.

Досвід роботи свідчить, що підлітки досить швидко включились у роботу, оскільки вміння співвідносити результати виконаного завдання із зразком, кресленням а також визначити відповідність заданої точності якості плетива, оцінювати роботу за критеріями, що запропонував керівник гуртка, "переносились" з отриманих ними на уроках праці, які вони засвоювали згідно з програмою трудового навчання. Як вже зазначалось раніше для цієї роботи ми застосовували картки-завдання в яких крім техніко-технологічних вимог ставились питання етичного характеру. Учні здійснюючи захист своєї роботи (що відбувалось у вигляді змагання) відповідали на ці запитання, закріплюючи при цьому ті відомості, які вони отримували від учителя у вступному інструктажі.

Такий прийом позитивно впливав на формування моральної самосвідомості учнів, виховував у них позитивне ставлення до праці, розуміння того, що ремесло було традиційним трудовим процесом, складовою частиною якого було спілкування між людьми, яке ґрунтувалось на взаєморозумінні та взаємодопомозі, відповідальності, гуманності.

Для перевірки гіпотези про високу віддачу від позакласних занять з трудового навчання, коли виховна робота на таких заняттях буде спрямована на вивчення народних ремесел за розробленою методикою, необхідно спочатку визначити критерії ефективності гурткових занять.

Оскільки проблема розробки критеріїв становлення національно-культурного розвитку особистості залишається ще малодослідженою, ми вдалися до пошуку вказаних критеріїв в загальних методологічних концепціях культурного становлення особистості.

З цією метою нами було вивчено ряд праць науковців, серед яких праці В.Г.Афанасьєва, Л.Альшевської, Л.П.Буєвої, М.В.Бондаренка, О.І.Добриводи, М.С.Кагана, А.М.Філатова, Б.Н.Лихачова, В.Д.Мусієнка, С.О.Чебоненка, А.В.Іващенко, М.Г.Стельмаховича, Ю.В.Петрова, Ю.У.Фохт-Бабушкіна та інші.

Вказані педагоги та психологи вивчали взаємозв'язок культури і мистецтва з свідомістю особистості та вказували на шляхи її формування в навчальній діяльності. Дослідники в численних монографіях, статтях доводять, що процес формування національної свідомості це цілеспрямований вплив певними засобами на свідомість дитини, яка починає усвідомлювати свій соціально-політичний статус.

Враховуючи аналіз зазначених у науковій літературі оціночних рівнів для визначення стану сформованості національної самосвідомості учнів, стосовно практичних занять ремеслом нами були виділені два рівні з урахуванням схеми запропонованої С.Павх:

1.Критерії, які допомагають визначити рівень теоретичних знань:

- вміння дати визначення поняття, їх кількість;
- знання ознак, за якими визначаються моральні якості майстра- ремесленника;
- знання народознавчих, традиційних аспектів, що безпосередньо відносяться до ремесла плетіння;
- відмінності у традиційних способах виготовлення певного виробу, які існують між технологіями українських майстрів та способами, що використовують майстри інших етносів.

2.Критерії, які допомагають визначити рівень практичного застосування знань:

- сприймання і розуміння учнем моральних якостей, які допомагають більш повно включитись у колективну роботу, розуміти іншу людину, давати їй об'єктивну оцінку;
- вміння застосовувати знання про традиційні способи роботи при виготовленні виробів, і разом з тим привносити щось своє, нове, навіть у незначній кількості;
- потреба до самовдосконалення та бачення шляхів до його реалізації в практичних заняттях плетінням.

До останнього критерію можна додати ще й той факт, що бажання дітей віддавати свій вільний час заняттям ремеслом плетіння, цим традиційним видом народного мистецтва українців, уже говорить про усвідомлений потяг до національної культури.

На основі публікацій вчених О.Альшевської, О.І.Добриводи, О.В.Іващенко, Т.Т.Мальковської, В.Супруненко, С.В.Чебоненка та інших, які запропонували трьох бальну систему оцінювання, нами було виявлено три рівні сформованості національної самосвідомості учнів: високий, який оцінюється “відмінно”, середній – “добре”, низький – “задовільно”.

Маючи такий матеріал для визначення рівня сформованості національної та моральної самосвідомості підлітків, ми оцінили результати виховного впливу практичних занять ремеслом.

Учням, з якими проводилось тестування, пропонувалось два списки цінностей, в кожному з яких він повинен розмістити їх у порядку, залежно від життєво значимих для нього орієнтацій. Цінності поділено на два класи. До першого відносять такі, що відображають переконання в тому, що існує певна мета власного самовдосконалення до якої необхідно прагнути. Це так звані термінальні цінності. Другий клас – інструментальні цінності – це переконаність у тому, що певний варіант дій, що характеризує певну якість особистості є переважаючим для даної ситуації.

Результати проведеного тестування дають можливість зробити наступні висновки. По-перше, у дітей контрольних класів в основному серед важливих ціннісних життєвих орієнтацій були громадське визнання, матеріальне забезпечення та розваги. В експериментальних класах підлітки на перше місце ставили наявність гарних і вірних друзів (48%), відповідальність(30,8%) та знання історії (14%).

По-друге. Наслідки експерименту вказували на те, що у школярів контрольної групи досить помітним був відсоток дітей, які до життєво значимих орієнтацій відносили знання історії, товариські відносини у колективі, вміння переборювати труднощі, раціоналізм (52%). При більш ретельному опитуванні виявилось, що школярі не завжди готові докладати зусилля аби краще ознайомитись з традиціями, святковими обрядами та культурним життям свого народу. Досить часто траплялось й так, що в контрольних класах переважна більшість дітей не могли дати ствердну відповідь на запитання “Чи вважаєте Ви себе носієм української культури?” або “Чи бажаєте Ви працювати на благо України?”.

Таким чином діти, які займались у гуртку віддавали перевагу високоморальним життєвим цінностям. Разом з тим учні контрольних класів мали майже такі самі показники. Отже, з ясувалось, що тести підібрано невдало. Тому виникла необхідність встановити чи існує безпосередній вплив практичних занять ремеслом плетіння за розробленою методикою на усвідомлення учнями власної приналежності до культури та традицій свого народу?

У зв'язку з цим нами було проведено додаткове опитування за допомогою тесту для визначення рівня національної самосвідомості. Для того аби отримати об'єктивні результати тестування більшість запитань у запропонованому тесті були побудовані так, щоб учень давав однозначну відповідь – “так” або “ні”.

Для додаткового тестування ми скористалися двома групами учнів (по 100 осіб у кожній). Діти контрольної групи гурткових занять не відвідували (за винятком гуртків які не мали декоративно-прикладного напрямку). Учні експериментальної групи на

протязі навчального року займались ремеслом плетіння, при цьому вони знаходились під виховним впливом розробленої нами методики.

Наслідки додаткового експерименту вказують на вищу виховну ефективність поєданого навчання учнів ремеслу плетіння і знайомства з традиціями народної культури. Під час позакласних занять народними ремеслами створюються досить сприятливі умови для впровадження народознавчої роботи і на цій основі формування у школярів національної самосвідомості.

ВИСНОВКИ

Досліджуючи проблему національного виховання, і зокрема виховання національної самосвідомості, ми дійшли загальної думки про те, що для її успішного розв'язання необхідно враховувати наступні висновки.

По-перше. Національна самосвідомість є найсуттєвішою, провідною психологічною характеристикою особистості. Лише в контексті оцінки цього інтегративного психічного утворення можна правильно оцінити і всі інші складові частини духовного світу особистості. Зрозуміло, що рівень її розвиненості на кожному віковому щаблі має свої особливості, зумовлені не лише психологічними причинами, але й соціально-економічним середовищем в якому перебуває індивід. Аналіз психолого-педагогічної літератури показує, що найбільш сприятливим періодом в якому можна формувати національну свідомість є підлітковий вік.

По-друге, результати спостережень та експерименту, що проводився протягом дисертаційного дослідження показали, що висока ефективність національного виховання учнів у процесі трудового навчання забезпечується відповідним спрямуванням пізнавальної активності, яка складає основу психологічного механізму формування національної самосвідомості. При цьому об'єктами пізнання повинні стати національно традиційні явища народної культури.

По-третє, формування національної свідомості може здійснюватися через організацію занять народними ремеслами на заняттях з трудового навчання в позаурочний час. Це створює оптимальні умови для прилучення учнів до народних трудових традицій і формування прагнення до їх вивчення на основі власної практичної діяльності. Досліджуючи питання виховання національної самосвідомості, ми дійшли висновку:

- цей процес необхідно поділити на два взаємообумовлених етапи: під час організації занять народними ремеслами необхідно ознайомлювати дітей з основами національної культури та історією розвитку народного ремесла, трудовими традиціями українського народу; другий етап передбачає активізацію пізнавальної діяльності, розвиток мислительних здібностей учнів, через використання рольової гри;
- формування свідомого патріота України під час трудової діяльності у позаурочний час не буде мати належної ефективності без міцної опори на українське народознавство. Тим більше, що годин, яких відведено в шкільній програмі, не вистачає для більш глибокого ознайомлення дітей з народознавством. Тому результативність зусиль учителя-вихователя в національному вихованні зростає коли він буде обізнаним з педагогічними основами народознавства, з психологією і методикою використання етнопедагогічних знань;
- вчитель, впроваджуючи ремесло плетіння на заняттях з трудового навчання повинен орієнтувати інтереси дітей на їх ознайомлення з побутовою культурою нашого народу. Учні ознайомлюються з речами, що були невід'ємною частиною української оселі, одягу селянина, а отже і тих свят, обрядів, звичаїв з якими ці речі були тісно пов'язані.

На цій основі відбувається розвиток пізнавальних інтересів дитини через прилучення її до практичної діяльності по виготовленню ремеслених виробів. Створення такого виробу, який є досконалим, у свою чергу, викликає почуття гордості за свої творчі здібності, формує усвідомлення своєї приналежності до культури свого народу.

На основі детального аналізу результатів отриманих в ході дослідження, доведено доцільність впровадження вивчення ремісничої справи в процесі трудового навчання у позаурочній роботі для здійснення завдань національного виховання школярів.

Результати дисертаційного дослідження висвітлені в таких публікаціях автора:

1. Терещук А.І. Ознайомлення учнів з давніми трудовими традиціями на прикладі виготовлення виробів з болотних рослин // Рекомендовано колегією Міністерства освіти України як методичний посібник для вчителів: Система виховання національної самосвідомості учнів загальноосвітньої школи / За ред. акад. Д.О.Тхоржевського. – Київ. – 1999. – С.148-154.
2. Каньковський І.Є., Терещук І.Я., Терещук А.І. Відродження народних ремесел на базі загальноосвітньої школи // Трудова підготовка в закладах освіти. – 1997. №1. – С.22-27.
3. Терещук А.І. Методика навчання плетіння з болотяних трав // Трудова підготовка в закладах освіти. – 1998. - №3. – С. 12-15.
4. Терещук А.І. Оснащення для плетіння з болотних рослин // Трудова підготовка в закладах освіти. – 1997. - №3. С. 19-21.
5. Терещук А.І. Особливості формування у школярів понять та вмінь на позакласних заняттях ремеслом плетіння // Наукові записки Тернопільського держ. пед. універ. Серія: Педагогіка. – 2000. - №3. – С. 42-46.

АНОТАЦІЯ

Терещук А.І. Позакласна робота в загальноосвітній школі як засіб виховання національної самосвідомості учнів 5-8 класів (на прикладі трудового навчання).

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук (спеціальність 13.00.02 – теорія і методика трудового навчання).

Український державний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. Київ. 2001.

В дисертації досліджуються науково-методичні основи прилучення учнів загальноосвітніх шкіл до національних трудових традицій у процесі позаурочних занять народними ремеслами, зокрема – ремеслом плетіння болотних рослин.

У ході дослідження встановлено, що заняття традиційним видом народного ремесла підвищують навчально-виховні можливості трудового навчання, пізнавальну та діяльну активності школярів, сприяють їх моральному, національному та культурному розвитку.

Визначено методичні підходи до прискореного та якісного формування понять і вмінь при засвоєнні учнями технології плетіння, досліджено зміст їх культурно-естетичної підготовки, визначено критерії за якими оцінюються результати цієї підготовки. Розроблено та експериментально перевірено методику формування в учнів національної самосвідомості в процесі ознайомлення з традиційними ремеслами на позакласних заняттях з трудового навчання.

Ключові слова: ремесло, технологія плетіння, формування понять і вмінь, національне виховання, свідомість, національна самосвідомість.

АННОТАЦИЯ

Терещук А.И. Внеклассная работа в общеобразовательных школах как способ воспитания национального самосознания учащихся 5-8 классов (на примере трудового обучения).

Автореферат диссертации на соискание научной степени кандидата педагогических наук (специальность 13.00.02 – теория и методика трудового обучения).

Украинский государственный педагогический университет имени М.П.Драгоманова. Киев. 2001.

В диссертации исследуются научно-методические основы приобщения учащихся общеобразовательных школ к национальным трудовым традициям в процессе внеурочных занятий народными ремеслами, в частности ремеслом плетения болотных растений.

В ходе исследования установлено, что занятия традиционными видами народного ремесла увеличивают учебно-воспитательные возможности трудового обучения, способствуют развитию познавательной и практической активности школьников, развивает сферу их моральной и культурной деятельности.

Определены методические подходы к ускоренному и качественному формированию понятий и умений в процессе усвоения школьниками технологии плетения, исследованы содержание их культурно-эстетической подготовки, определены критерии по которым определяется уровень этой подготовки. Разработана и экспериментально проверена методика формирования у школьников национального самосознания в процессе ознакомления из традиционными ремеслами на внеурочных занятий из трудового обучения.

Исследуя проблему национального воспитания учащихся, и в частности воспитания национального самосознания, мы пришли к общей мысли о том, что в данном случае необходимо учитывать следующие выводы.

1.Национальное самосознание является основной психологической характеристикой личности. Только в контексте оценки этого сложного психического образования можно правильно оценить все составляющие духовной сущности индивидуума. Понятно, что уровень ее развития для каждого возрастного периода учащихся имеет свои особенности, определяющиеся не только психологическими причинами, но и также социальными и экономическими условиями в которых находится индивид. Анализ психолого-педагогической литературы показывает, что наиболее благотворным периодом при котором можно формировать национальное самосознание является подростковый период.

2.Результаты наблюдений и эксперимента, который проводился на протяжении диссертационного исследования показали, что высокая эффективность национального воспитания учащихся в процессе трудового обучения определяется соответственным направлением познавательной активности, которая лежит в основе психологического механизма формирования национального самосознания. При этом объектами познания должны быть национально традиционные явления народной культуры.

3.Формирование национального самосознания может проводиться через организацию занятий народными ремеслами в трудовом обучении в процессе внеклассной работы. Это создает оптимальные условия для привлечения учащихся к народным традиционным формам трудовых традиций и формированию стремления их изучения на основе собственной практической деятельности. Поэтому исследуя вопросы воспитания национального самосознания, мы пришли к выводу, что этот процесс необходимо разделить на два взаимосвязанных этапы:

- при организации занятий народными ремеслами необходимо обучать детей основам национальной культуры, истории развития народного ремесла, трудовым традициям украинского народа;

- второй этап предусматривает активизацию познавательной деятельности, развитие мыслительных способностей учащихся, через применение в учебном процессе ролевой игры.

4. Формирование сознательного патриота Украины во время трудовой деятельности не будет иметь высокой эффективности без опоры на основы народной культуры.

5. Учитель занимаясь введением народного ремесла на уроках трудового обучения во внеурочное время должен ориентировать интересы детей на их ознакомление с народной бытовой культурой нашего народа. Учащиеся знакомясь с вещами, которые были неотъемлемой частью жилища, одежды крестьянина, а также и тех обрядов, праздников, обычаев с которыми эти вещи были неразрывно связаны. На этой основе развиваются познавательные интересы ребенка через приобщения его к практической деятельности по изготовлению изделий данного ремесла. Изготовление такого изделия, который является эстетически идеальным, в свою очередь формирует сознание своей причастности к культуре украинского народа.

На основе детального анализа результатов полученных в ходе исследования, доказано целесообразность изучения ремесленного дела в процессе трудового обучения во внеурочное время для решения заданий национального воспитания учащихся.

Ключевые слова: ремесло, технология плетения, формирование понятий и умений, национальное воспитание, сознание, национальное самосознание.

ANNOTATION

Tereshuk A.I. Extra-curricular activities in labour training as of inculcating notional self-consciousness.

The thesis is submitted to the degree of Candidate of Pedagogical Sciences Specialty 13.00.02. - Theory and Methods of labour Training.

Ukrainian state pedagogical university named after M.P.Dragomanov. Kyiv. 2001.

The scientific and methodological foundation of involving comprehensive school into national labor traditions in the process of extra-curricular activities connected with handicraft, are investigated in the thesis.

It has been defined that extra-curricular activities based on traditional kinds of handicraft increase educational opportunities of labor training, improve cognitive pupils activities, contributes to their moral, national and cultural development.

Methodological approaches to accelerated and efficient formation of notions and skills in pupils learning the technology of wicker-work have been defined. The thesis has investigated the contents of theet cultural-aesthetic training and defined the criteria of evaluating its results.

The methods of pupils inculcating national self consciousness white studying traditional hoendicraff in the process of extra-curricular activities in labor training have been worked rut and experimentally tested.

Key words: trade, a swampy plants, technology of the Knitting, to form the concept tins, to form the faculty, the national education, confession, the national.